

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.008>

“KATTA TERROR” DAVRIDA BURHONOVLAR OILASINIG QATAGONGA UCHRASH TARIXI VA TARIXSHUNOSLIGI.

Rahmonov Oybek Ravshan o‘g‘li,

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Tarix va falsafa” kafedrasi tayanch
doktoranti ORCID: 0009-0007-1946-3813*

Annotatsiya. Mazkur maqolada SSSRda 1937–1938 yillarda amalga oshirilgan ommaviy siyosiy qatag‘onlar, ularning huquqiy-tashkiliy asoslari hamda mazkur jarayonlarning O‘zbekiston, xususan Buxoro jadidlari taqdiriga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda «Katta terror» davrida qatag‘on qilingan Burhonovlar sulolasi vakillari — Mukammiliddin Burhonov, Mazharuddin Burhonov, Muammir Burhonov va Misbax Burhonovlarning hayoti, ijtimoiy-siyosiy faoliyati hamda ularga nisbatan qo‘llangan jazo choralari yoritilgan. Maqolada sovet xavfsizlik organlari tomonidan milliy ziyolilar va jadidlarga qarshi qo‘llangan ayblov mexanizmlari ham tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: qatag‘on, Katta terror, jadidchilik, Buxoro, NKVD, OGPU, Milliy ittihad, Burhonovlar, siyosiy repressiya.

Abstract. This article analyzes the mass political repressions carried out in the Soviet Union during 1937–1938, their legal and institutional foundations, and the impact of these processes on Uzbekistan, particularly on the fate of the Bukharan Jadids. The study examines the lives, socio-political activities, and punitive measures imposed on members of the Burkhanov family Mukammiliddin Burkhanov, Mazharuddin Burkhanov, Muammir Burkhanov, and Misbakh Burkhanov who became victims of repression during the Great Terror. The article also explores the mechanisms of accusation employed by Soviet security agencies against the national intelligentsia and the Jadid movement.

Keywords: repression, Great Terror, Jadidism, Bukhara, NKVD, OGPU, Milliy Ittihad, Burkhanov family, political repression.

Аннотация. В данной статье анализируются массовые политические репрессии, осуществлённые в СССР в 1937–1938 годах, их правовые и организационные основы, а также влияние этих процессов на Узбекистан, в частности на судьбу бухарских джадидов. В исследовании освещаются жизнь, общественно-политическая деятельность и меры наказания, применённые к представителям династии Бурхановых Мукаммилиддину Бурханову, Мазхаруддину Бурханову, Муаммиру Бурханову и

Мисбаху Бурханову, подвергшимся репрессиям в период «Большого террора». В статье также анализируются механизмы обвинений, применявшиеся советскими органами государственной безопасности против национальной интеллигенции и джадидов.

Ключевые слова: репрессии, Большой террор, джадидизм, Бухара, НКВД, ОГПУ, «Миллий Иттиход», Бурхановы, политические репрессии.

Kirish. XX asrning 30-yillari Sovet Ittifoqi tarixida davlat miqyosidagi siyosiy repressiyalar avj olgan davr sifatida alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, 1937–1938 yillarda amalga oshirilgan “Katta terror” kampaniyasi natijasida millionlab insonlar ta'qib qilindi, yuz minglab kishilar esa otib tashlandi yoki uzoq muddatli qamoq jazolariga hukm etildi. Sovet hukumati tomonidan amalga oshirilgan mazkur siyosat milliy respublikalardagi ziyolilar, davlat va jamoat arboblari, ma'rifatparvarlar hamda jadid harakati vakillariga qarshi qaratildi.

Stalin o'z siyosati malum bir daraja mustahkamlash maqsadida tarixda “Katta Terror” siyosatini harakatga keltirib yubordi. 1936 yil 1 oktyabrdan 1938 yil 1 noyabriga qadar SSSR Oliy sudi Harbiy kollegiyasi tomonidan 36 906 nafar shaxs ustidan hukm chiqarilgan bo'lib, ularning 25 355 nafari otuv jazosiga hukm qilingan. Bu raqamlar siyosiy terrorning ko'lami nihoyatda keng bo'lganligini ko'rsatadi[6. 326]. Bu voqialar tarixda bir umrga muhrlanib qoldi.

O'zbekistonda qatag'on siyosati SSSR NKVDsining 1937 yil 31 iyulda qabul qilingan 00447-sonli maxfiy buyrug'i asosida amalga oshirilgan. Rasman qatag'on kampaniyasi 1937 yil 5 avgustdan boshlanishi belgilangan bo'lsa-da, respublikadagi NKVD rahbariyati ushbu jarayonni iyul oyining o'rtalaridayoq boshlab yuborgan[5.174]. Natijada minglab insonlar «xalq dushmani», «millatchi», «aksilinqilobchi» yoki «turkchi tashkilot a'zosi» sifatida ayblanib, qamoqqa olingan va jazolangan.

Buxoro jadidlari ham mazkur siyosatning asosiy qurbonlaridan biri bo'ldi. Xususan, milliy ma'rifat va islohot harakatining faol ishtirokchilari hisoblangan Burhonovlar sulolasi vakillari qatag'onning eng og'ir oqibatlarini boshdan kechirdilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot tarixiylik, xolislik va qiyosiy tahlil tamoyillari asosida amalga oshirildi. Asosiy manba sifatida NKVD tergov materiallari, repressiya qurbonlariga oid ma'lumotnomalar hamda jadidchilik tarixi bo'yicha ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida:

- tarixiy-manbashunoslik tahlili;
- biografik tahlil;
- qiyosiy-tarixiy usul;
- tizimli tahlil usullari qo'llanildi.

Shuningdek, qatag'on siyosati huquqiy asoslarining shakllanish jarayoni VCHK, GPU, OGPU va NKVD faoliyati misolida o'rganildi.

Natijalar Sovet qatag'on apparatining shakllanishi Sovet davlatining repressiv siyosati 1918 yilda «Qizil terror to'g'risida»gi dekret qabul qilinishi bilan huquqiy jihatdan mustahkamlandi.

1922 yilda VCHK tugatilib, uning vazifalari NKVD tarkibidagi Davlat siyosiy boshqarmasi (GPU)ga o‘tkazildi. Shu yili GPUga sud qarorisiz otib o‘ldirish huquqi berildi.

1923 yil 6 iyulda SSSR Xalq Komissarlari Soveti huzurida Birlashgan Davlat Siyosiy Boshqarmasi (OGPU) tashkil etildi. U butun Ittifoq hududidagi xavfsizlik organlarini boshqarish vakolatiga ega bo‘lib, keyinchalik NKVD tizimida ommaviy repressiyalarni amalga oshiruvchi asosiy tuzilmaga aylandi.

XX asrning 30-yillarida kelib qatag‘on siyosati o‘zining eng yuqori cho‘qisiga chiqan. Bu siyosat hech kimga raxm shavqat qilib o‘tirmadi. Buxoro jadidlariga qarshi qatag‘on 1937 yil boshlarida Buxoro jadidlarining 17 nafar vakili qamoqqa olindi. Ularga «Milliy ittihad» tashkilotiga a‘zolik qilish, sovet hokimiyatiga qarshi faoliyat yuritish, chet el razvedkalari bilan aloqa o‘rnatish va millatchilik g‘oyalarini targ‘ib qilish kabi ayblovlar qo‘yildi. Ushbu jinoyat ishi maxsus xizmatlar arxivida P-31922 raqami bilan olti jild hajmida saqlanmoqda[3. 122]. 17 nafar millat fidoyilar orasida Burhonovlar oilasi a‘zolari ham bo‘lgan edi.

Mukammiliddin Burhonov taqdiri: Mukammiliddin Burhonov (1884–1938) Buxoroda mudarris oilasida tug‘ilgan. U yangi usul maktablari tashkil qilish, savodsizlikni tugatish va milliy ma‘rifatni rivojlantirish ishlarida faol qatnashgan. 1910 yilda tashkil etilgan maxfiy «Ta’limi atfol» jamiyati tashkilotchilaridan biri bo‘lgan. Keyinchalik «Yosh buxoroliklar» harakati safida faoliyat yuritgan. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davrida adliya noziri, respublika rahbariyatida mas‘ul vazifalarda ishlagan. Ammo 1937 yil 2 iyunda NKVD tomonidan hibsga olindi va 1938 yil 25 oktyabrda otuv jazosiga hukm qilindi[2. 53,54].

Mazharuddin Burhonov taqdiri: Mazharuddin Burhonov (1878–1937) Buxoro ma‘rifatparvarlarining ko‘zga ko‘ringan vakillaridan biri bo‘lib, Turkiyada tahsil olgan. U Buxoro Xalq Respublikasida mehnat idorasi boshlig‘i va maorif noziri o‘rinbosari vazifalarida ishlagan. Shuningdek, respublikada matematika sohasidagi dastlabki darsliklarni yaratishda ishtirok etgan. 1937 yil 9 iyulda «Milliy ittihad» tashkilotiga aloqadorlikda ayblanib qamoqqa olindi. Shu yilning o‘zida NKVD Uchligi qarori bilan oliy jazoga mahkum etildi[1].

Muammir Burhonov taqdiri: Muammir Burhonov (1897–1937) Turkiyada ta’lim olgan, «Ta’limi atfol» va «Ta’mimi maorif» jamiyatlari faollaridan biri bo‘lgan. U BXSRS milisiya tizimida ham mas‘ul lavozimlarda ishlagan. 1937 yilda unga Turkiyada bo‘lgan vaqtda millatchi tashkilotlar bilan aloqa o‘rnatganlik, aksilinqilobiy tashviqot olib borganlik va O‘zbekistonni SSSRdan ajratish g‘oyalarini targ‘ib qilganlik ayblovlari qo‘yildi. 1937 yil 14 oktyabrda otuv jazosiga hukm qilindi[4. 145,146].

Misbax Burhonov taqdiri: Misbax Muzainovich Burhonov (1905–1937) jurnalist va jamoat arbobi sifatida tanilgan. Moskvada tahsil olganidan keyin Dushanbe shahrida chiquvchi «Tojikistoni surx» gazetasi bosh muharriri bo‘lib ishlagan. Tojikiston KP(b) Markaziy Qo‘mitasi hamda Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi bo‘lgan. 1933 yilda qamoqqa olingan bo‘lsa-da, hukm ijro qilinmagan. Biroq 1937 yil oktyabrda yana hibsga olinib, qisqa muddatli tergovdan keyin otuv jazosiga mahkum qilindi.

Muhokama Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Burhonovlar sulolasi vakillariga nisbatan qo‘yilgan ayblovlar asosan ularning jadidchilik harakatida ishtirok etganligi, xorijda tahsil olganligi, milliy maorif sohasida faoliyat ko‘rsatganligi va Buxoro Xalq Respublikasida mas‘ul vazifalarda ishlaganligi bilan bog‘liq bo‘lgan. Sovet xavfsizlik organlari milliy ziyolilarning ilmiy, madaniy va siyosiy merosini milliy mustaqillik g‘oyalari bilan bog‘lab talqin qilgan. Natijada jadidlar milliy davlatchilik va madaniy taraqqiyot uchun xizmat qilgan bo‘lsalar-da, sovet mafkurasi nuqtai nazaridan «ishonchsiz qatlam» sifatida baholangan. Burhonovlar ishi misolida ko‘rish mumkinki, repressiya qurbonlarining aksariyatiga nisbatan aniq dalillar emas, balki siyosiy tushdagi ayblovlar asos qilib olingan. Tergov materiallarida «millatchilik», «aksilinqilobchilik» va «chet el bilan aloqa» kabi umumiy ayblovlar ustunlik qiladi.

Xulosa. 1937–1938 yillardagi «Katta terror» siyosati O‘zbekiston milliy ziyolilari qatlamining jiddiy yo‘qotishlarga uchrashiga sabab bo‘ldi. Buxoro jadidlari orasida muhim o‘rin tutgan Burhonovlar sulolasi vakillari milliy ma‘rifat, ta‘lim va davlat boshqaruvi sohalarida katta xizmat qilgan bo‘lsalar-da, sovet totalitar tizimining qurboniga aylandilar.

Ularning hayoti va faoliyatini o‘rganish nafaqat qatag‘on tarixini yoritish, balki O‘zbekiston milliy uyg‘onishi va jadidchilik harakati merosini tiklash nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Burhonovlar taqdiri sovet repressiya siyosati milliy elitani yo‘q qilishga qaratilganligini yaqqol namoyon etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. „Buxoro amiri tomonidan 14 yoshida zindonga tashlangan o‘smir, ilk o‘zbek matematigi va Fayzulla Xo‘jayevning shaxsiy kotibiga aylangan Burhonovlar sulolasi vakillari qismati“. oyina.uz (2023-yil 20-yanvar). Qaraldi: 11-iyul 2026-yil.

2. Хамраев, А.Х. Бухоро жадиdlари миллатимиз мунавварлари [Matn] / А.Х. Хамраев, М.А. Рахмонова Бухоро: Sadriddin Salim Buxoriy, 2025. – 144 б

3. Rajabov.Q O‘zbekiston SSRda sovet rejimining qatag‘on siyosati va uning oqibatlari (1917-1991) [Matn] / – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti davlat korxonasi, 2025. – 352 bet.

4. Sirojiddin Ahmad Qizil mustamlaka: katta qirg‘in qomusi (1929-1950) /Sirojiddin Ahmad. - Toshkent: «Info Capital Books», 2025. – 640 б.

5. Rajabov.Q Бхср Собик Рахбарларининг 1937 Йилда Қатағон Қилиниши//O‘zbekistonda sovet davlatining qatag‘on siyosati: kelib chiqishi sabablari va fojiali oqibatlari. Ilmiy maqolalar to‘plami. O‘zRFA“Qatag‘on qurbonlari xotirasi” muzeyi «Shahidlar xotirasi” jamoat fondi, В – 191.

6. Шамсутдинов.Р Репрессивная политика Советской власти в Узбекистане и её последствия: (Книга первая)/Р.Шамсутдинов: Междунa родный благотворительный фонд научно-практической экспе диции «Мерос», Андижанский Государственный

_____ ***Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2026-yil 6-son*** _____ ***A seriya***
Университет имени Захириддина Мухаммада Бобура: ответственный редак тор:
Б.В.Хасанов. – Т.: «Sharq», 2012. – 432 с.